

A PHILOSOPHICAL APPROACH TO THE USE OF NATURAL RESOURCES

Xabibullayev Shaxzod Abdugafforovich
@-mail:Khabibullaevshaxzod@gmail.com

Botirbekova Ruxshona Urol qizi
@-mail:ruhshonabotirbekova@gmail.com

Abstract

The paper offers a philosophical reframing of natural resource use. It aims to develop a normative-ontological framework for decision-making that balances intergenerational responsibility, ecosystem integrity, and fair governance of commons. Methods include hermeneutic analysis, normative ethics, conceptual modeling, and comparative inquiry. Results synthesize Jonas's imperative of responsibility, Ostrom's design principles for commons, Heidegger's account of the essence of technology, and Leopold's land ethic to articulate robust criteria for sustainable use. The discussion qualifies the scope of the "tragedy of the commons," contrasts market-utilitarian approaches with strong sustainability, and foregrounds risk ethics under uncertainty. A five-step, practice-oriented decision protocol is proposed for resource projects.

Keywords: Natural resources, ethics of responsibility, commons governance, land ethic, sustainability, ontology of technology, risk ethics, intergenerational justice.

Introduction

Кириш

Табий ресурслардан фойдаланиш инсоният тарихида иқтисодий тараққиёт ва маданий камолот билан қаторда борган, бироқ модерн технологиялар даврида ресурсларнинг тезкор ўзлаштирилиши ҳамда экосистема чегараларига яқинлашиш муаммоси янги фалсафий масъулиятни талаб этмоқда. Антропосентрист мувозанатнинг таркибий қисмлари — инсон эҳтиёжлари, бозор самарадорлиги, инновация — шубҳасиз аҳамиятли, аммо улар биосферанинг чегараланган куввати, биотик ҳамжамиятнинг барқарорлиги ва авлодлар ўртасидаги адолат тамойилларини ўринли инобатга олмаса, фойдаланиш нафдан кўра кўпроқ зарар келтириши мумкин. Ҳар бир ресурс — сув, ўрмон, минерал, тупроқ, биоресурслар — ўзига хос экосистема занжирлари ва ижтимоий муносабатларда жойлашган; шунинг учун "фойдаланиш" тушунчасини фақат иқтисодий категория сифатида эмас, балки ахлоқ, ҳуқуқ, сиёсат фалсафаси ва онтология кесиммасида тушуниш лозим. Мазкур мақола шу кесиммада норматив-меъёрий каркасни ишлаб чиқишга ҳаракат қилади: бир томонда Ханс Йонас таклиф этган "масъулият императиви" келажак авлодлар олдидидаги ҳиссани белгиласа [3], бошқа томонда Элинор Остром намоён этган умумий ресурслар бошқарувининг тартиб-

қоидалари маҳаллий институтлар салоҳиятини очади [2]. Шу билан бирга Мартин Хайдеггер технология моҳиятини талқин қилар экан, табиатга нисбатан инструментал қарашнинг чегараларини кўрсатади [4]; Алдо Леополднинг “ер этикаси” эса ахлоқий қўмруқни биотик ҳамжамиятгача кенгайтиради [5]. Мазмунан, мақсад — табиий ресурслардан фойдаланишда фалсафий ёндашувларни боғлайдиган, қарор қабул қилишни амалиётга йўналтирувчи ва хавф-наоннислик шароитида ишончли бўлган тизимли ёндашувни асослаш.

Методлар (Methods). Тадқиқот услубий асосларининг марказида герменевтик таҳлил турибди: классик ва замонавий манбалар — Гаррет Хардиннинг “commons” фожеаси [1], Элинор Остромнинг эмпирик-таҳлил моделлари [2], Ханс Йонаснинг технология асри этикаси [3], Мартин Хайдеггернинг техника ҳақидаги очерклари [4], Алдо Леополднинг ер этикаси [5], шунингдек иқтисодий-экологик танқидий фикрлар (E. F. Schumacher) [6], тарихий-ғоявий контекст (Lynn White Jr.) [7], фалсафий экологизм (Arne Naess) [8] ва модерн илмий-методологик манба (Francis Bacon) [9] — матнларининг ғоявий қатламлари қиёсланади. Концептуал моделлаш ёрдамида тўртта негизий мезон ишлаб чиқилади: а) интергенерацион масъулият (Йонас), б) умумий ресурслар институтлари (Остром), с) технологик онтологиянинг чекловлари (Хайдеггер), д) биотик ҳамжамиятнинг бутунлиги (Леополд). Норматив этика нуқтаи назаридан утилитаризм, деонтология ва эркинлик-адолат парадигмалари ўзаро солиштирилади; хавф этикасида ноаниқлик ва қайтмаслик (irreversibility) даражалари баҳоланади. Қиёсий таҳлил усули ресурс турлари кесимида (сув ҳавзалари, ўрмонлар, минерал қазилмалар, энергия манбалари) қўлланиб, турли институционал шароитларда қандай фалсафий қарор мезонлари устувор бўлиши кераклиги аниқланади. Шу билан бирга, текстуал иқтибосларнинг мазмуний изоҳлари орқали муаллиф позицияси очиқ баён этилади.

Натижалар (Results). Биринчи натижа, табиий ресурслардан фойдаланишда “масъулият императиви”ни меъерий устун сифатида қабул қилиш зарур эканидир. Йонас “Act so that the effects of your action are compatible with the permanence of genuine human life” деган тамойилни илгари сураб экан, қарорларимиз келгуси авлодлар ҳаётининг бардавомлигига мос бўлиши шартлигини таъкидлайди [3]. Бу ишора ресурсларни истеъмол объектлари эмас, балки инсон мавжудлигининг шартлари сифатида кўришни талаб қилади; шунга кўра, қайтмас деградация хавфи бор соҳаларда “кучли барқарорлик” (natural capital’ни субститутлаштирмаслик) тамойили устувор бўлиши керак. Иккинчи натижа, “commons” ҳақида фикрлашни умумий фожеа тезиси билан чеклаб бўлмаслигидир. Хардиннинг mashhur сўзи “freedom in a commons brings ruin to all” [1] тўғри қўлланмаса, норматив хулоса сифатида хусусийлаштириш ёки марказлашган назоратни ягона йўл деб кўрсатиши мумкин. Бироқ Остромнинг эмпирик ишланмалари кўплаб жамоалар умумий ресурсларни муваффақиятли бошқаришини, маҳаллий қоидалар ва мониторинг механизмлари фалокатни олдини олишини намоён этди [2]. Шу маънода, Хардиннинг тезиси қўлланиш доираси чекланган — у ташкилий-институционал шартлар инobatга олинмаган сценарийларга кўпроқ тааллуқли; муаллиф сифатида мен бу иқтибосни шартли-чегараланадиган тўғрилиқка эга деб баҳолайман ва уни Остром кўрсатган дизайн тамойиллари билан тўлдиришни шарт деб биламан.

Учинчи натижа, технологияга онтологик муносабатни ўзгартириш зарур. Хайдеггер “The essence of technology is by no means anything technological” дея, инсониятнинг табиатни “standing-reserve” (Bestand) сифатида енфрейминг орқали кўриши хавфини кўрсатади [4]. Бу эрда муаллиф технологияни инкор этмайди, аксинча унинг моҳиятини тўғри тушунмаслик туфайли табиатга инструментал-камситишчи муносабат кучайишини огоҳлантиради; ресурс сиёсати онтологик камтарлик ва очикликни талаб этади. Тўртинчи натижа, ахлоқий доирани биотик ҳамжамиятга кенгайтириш зарур. Леополднинг “A thing is right when it tends to preserve the integrity, stability, and beauty of the biotic community” деган мезони ресурс қарорларида экосистема бутунлиги ва гўзаллигига дахлдорликни норматив меъёр сифатида белгилайди [5]. Бу, масалан, ўрмонни фақат ағдарилган кубметрлар ўлчови эмас, балки тупроқ, сув режими, биоёруғлик занжири ва ландшафт эстетикасининг узлуксизлиги сифатида кўришга мажбур қилади. Бешинчи натижа, амалиётга татбиқ этиладиган қарор қабул қилиш тартибини шакллантиришдан иборат: 1) Масалани онтологик ва ахлоқий чегараларда қайта таърифлаш; 2) Манфаатдор томонларнинг қонунийлик ва адолат асосида харитасини тузиш (жамоалар, келгуси авлодлар номидан ишловчи институтлар, экосистема стейкхолдерлари); 3) Хавф ва ноаниқлик сценарийларини Йонасча эҳтиёт тамойили билан баҳолаш; 4) Экоцентрик мезонлар бўйича “ер этикаси”га мувофиқлик балларини таҳлил қилиш; 5) Институционал дизайнни танлаш: Остром тамойиллари асосида локал қоидалар, мониторинг ва жамоат ҳисобдорлигини кафолатлаш. Бу тартиб сув хавзалари (havza-бошқарув), қўнғирлавор ўрмонлар (сертурлиликни сақлаш), минерал ресурслар (рентайнтарсепсия ва тикланмайдиган капиталда чегара), энергия микси (қайта тикланувчи манбаларига ўтиш) каби соҳаларда татбиқ этилиши мумкин.

Муҳокама (Discussion). Фалсафий асосларнинг амалдаги қарама-қаршиликлари, аввало, бозор утилитаризми ва “кучли барқарорлик” ўртасида намоён бўлади. Бозор ёндашуви қисқа муддатда самарадорлик ва инноватсияни кучайтирса-да, узоқ муддатда экосистема чегараларини “ўрнини босувчи капитал” деб ҳисоблаши билан хавфли редукионизмга тушиб қолиши мумкин; бу эрда Шумахернинг “Small is Beautiful” даги танқиди долзарб — иқтисодиёт инсон ва табиат ўлчамига мос бўлмоғи лозим [6]. Линн Уайтнинг “The Historical Roots of Our Ecologic Crisis” мақоласидаги тарихий-назарий таҳлил модерн ғоявий илдишларни кўрсатади; у замонавий экологик инқирознинг ғоявий омилларига ишора қилади [7]. Бироқ муаллиф сифатида мен бундай тарихий редукицияни умумлаштириб юборишдан эҳтиёт бўлишни таклиф қиламан: сабаблар кўпқиррали, уларда индустриал иқтисодиёт, ғоявий тасаввурлар, институционал заифлик ва техник қудратнинг бир пайтдаги таъсирлари туташган. Бошқа бир қарама-қаршилик — “commons” фожеасининг универсаллаштирилиши. Хардиннинг тезиси мураккабликни coddalachtиради [1]; Остром кўрсатганидек, ҳақиқатда кўп жамоаларда давлат ёки хусусийлаштиришсиз ҳам самарали, адолатли ва барқарор бошқарув шакллари мавжуд [2]. Шунинг учун қарор қабул қилишда илк савол “privatization vs. centralization” эмас, балки “qanday локал қоидалар ва ҳисобдорлик механизмлари ресурсни жамоат неъматлари сифатида сақлайди?” бўлиши керак. Технологик оптимизмга келсак, Бэкон илмий методни табиатни “сўроқ қилиш”га йўналтириб, билимнинг қудратини ишонч

билан ҳимоя қилган эди [9]. Бу модерн ютуқларнинг манбаи бўлди, лекин Хайдеггер таъкидлаган “enframing” хавфи шундан иборатки, табиат доимию захира сифатида кўрилиб, ички қийматини йўқотади [4]. Шу ерда Йонаснинг эҳтиёткорлик этикаси муҳим: қайтмас зарар эҳтимоли катта бўлса, “асосли шубҳа” етарли сабабдир ва эҳтиёт чоралари асосий сценарийга айланади [3]. Леополднинг ер этикаси буни қўллаб-қувватлайди: “right” қарор экосистема бутунлигини сақлайдиган қарордир [5]. Айнан шу нуқтада мен утилитар ҳисоб-китобни чеклашни таклиф этаман: биоёки тизимлараро натижаларни рақамлаштириш доим ҳам адекват эмас, чунки қийматлар кўп ўлчамли ва баъзан ифодаланмас (incommensurable). Бунда Naessнинг deep ecology қарашлари — “self-realization”ни биотик бирлик билан уйғунлаштириш — ахлоқий чегараларни кенгайтиради [8]. Бироқ бу ахлоқий тезислар амалда қандай ишлайди? Масалан, сув ҳавзаси бошқарувида бассейн даражасида қоидалар белгилаш, сув олиш лимитлари ва биотик эҳтиёжлар ўртасида илмий асосланган чекловлар жорий этиш, мониторингни жамоат иштирокида ташкил этиш ва низоларни ҳал этиш механизмларини кучайтириш — Остром тамойиллари билан тўлиқ уйғун [2]. Ушбу институционал дизайн Йонасча эҳтиёткорликни техник стандартлар ва ecological flow меъёрлари билан тўлдирса, Леополдча бутунлик сақланади. Қазилма ресурслар бўйича эса “кучли барқарорлик”ни амалга ошириш учун фойда-зиён ҳисобларига қўшимча равишда табиий капиталнинг қайтмас йўқотилишига компенсация сифатида илм-фан, таълим ва қайта тикланувчи энергия инфратузилмасига мажбурий инвестициялар (айрим ҳолларда рента солиқлари орқали) киритилиши зарур. Энергия сиёсатида қайта тикланувчи манбаларга транзит фақат технология эмас, балки қийматлар трансформациясини ҳам талаб қилади: энергия истеъмоли маданияти, талабни бошқариш, самарадорлик нормалари, коммунитар адолат.

Муҳокама давомида айрим иқтибосларга муносабат. Леополднинг юқоридаги гапи эстетика билан этикани бирлаштиради: “beauty” категориясини норматив мезон сифатида киритиш айрим утилитаристлар назарича субектив бўлиши мумкин. Менинча, бу ерда “гўзаллик” — тасодифий эстетизм эмас, балки экосистема тартиби ва ухулувчанлигининг индикатори; демак, эстетик меъёр маблағ тақсмоти ва қонунчиликда ҳам ифодаланиши мумкин (масалан, ландшафтни фрагментациядан ҳимоя қилувчи нормалар). Хайдеггернинг “The essence of technology is by no means anything technological” иқтибосига менинг муносабатим қуйидагича: бу фикр технологияни рад этиш эмас, ниятни қайта йўналтириш — техник ижодни табиатнинг ўз-ўзини ифодалаш қувватлари билан уйғунлаштириш. Хардиннинг “freedom in a commons brings ruin to all” гапи эса тажрибадан ўтган қонуният эмас, балки муайян шартлардаги таҳдид тасвири сифатида ўқилмоғи керак; унинг умумлаштирилган қўлланиши айрим ҳолларда жамоат салоҳиятини заифлаштириши мумкин, бу эса Остром ишлари билан рад этилади [2].

Хулоса (Conclusion). Табиий ресурслардан фойдаланиш масаласи иқтисодий ва ҳуқуқий соҳалардан ташқарида, фалсафий даражада қайта асосланиши зарур. Бу қайта асослаш тўрт таянадиган устунга эга: 1) Йонасча “масъулият императиви” — қайтмаслик хавфи шароитида эҳтиёткорликни биринчи принцип сифатида қабул қилиш; 2) Остромча

“commons” бошқаруви — маҳаллий қоидалар, мониторинг ва ҳисобдорликни шакллантириш орқали жамоат ресурсларини сақлаш; 3) Хайдеггерча технологик онтология — табиатни фақат “standing-reserve” эмас, балки маъно манбаи сифатида кўриш; 4) Леополдча ер этикаси — қарорларни биотик ҳамжамиятнинг бутунлиги, барқарорлиги ва гўзаллигига мувофиқлаштириш. Амалиётда бу устунлар беш босқичли қарор тартибида жисмланиди: муаммони қайта таърифлаш, стейкхолдер харитаси, хавф-наоннислик баҳоси, ахлоқий мезонлар бўйича scoring, институционал дизайн танлови. Шу билан бирга, бозор утилитаризми ва технологик оптимизмнинг имкониятларидан воз кечмасдан, уларни ахлоқий ва онтологик чегаралар билан уйғунлаштириш талаб этилади. Тадқиқотнинг асосий ҳиссаси шундаки, у фалсафий ғояларни амалий дизайн қарорларига боғлайди ва ресурслар билан муносабатда инсоннинг ўз-ўзини тушунишини кенгайтиради.

Чекловлар ва келгуси изланишлар. Ушбу иш назарий-меъёрий даражада қолгани боис, конкрет ҳудудий кейс-тажрибалардан чиқарилган аниқ эмпирик натижалар тақдим этмади; келгусида сув ҳавзалари, паст-ёмғирли ўрмонлар ва биоёқилғи-энергетика лойиҳалари мисолида методологияни синовдан ўтказиш, шунингдек хавф этикаси моделларини стохастик сценарийлар билан бойитиш долзарб.

Адабиётлар

1. Hardin, G. The Tragedy of the Commons. Science. Washington, DC: American Association for the Advancement of Science (AAAS), 1968, Vol. 162, No. 3859, pp. 1243–1248.
2. Ostrom, E. Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 280 б.
3. Jonas, H. The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age. Chicago: The University of Chicago Press, 1984. 255 б.
4. Heidegger, M. The Question Concerning Technology and Other Essays. New York: Harper & Row, 1977. 224 б.
5. Leopold, A. A Sand County Almanac and Sketches Here and There. New York: Oxford University Press, 1949. 240 б.
6. Schumacher, E. F. Small Is Beautiful: Economics as if People Mattered. London: Blond & Briggs, 1973. 288 б.
7. White, L. Jr. The Historical Roots of Our Ecologic Crisis. Science. Washington, DC: American Association for the Advancement of Science (AAAS), 1967, Vol. 155, No. 3767, pp. 1203–1207.
8. Naess, A. Ecology, Community and Lifestyle. Cambridge: Cambridge University Press, 1989. 223 б.
9. Bacon, F. The New Organon. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 240 б.

